

BÉKÉTI
JOGOT
KENYERE

LE A
HÁBORÚVAL
ÉLJEN A BÉKE

1918 – A Nagy Összeomlás

SORSFORDÍTÓ ÉVEK I.

_____ 1918 – A Nagy Összeomlás

 T U D O M Á N Y O S K O N F E R E N C I Á K
A Z O R S Z Á G H Á Z B A N

Sorozatszerkesztők:
BELLAVICS ISTVÁN, PELYACH ISTVÁN

1918 – A Nagy Összeomlás

Szerkesztette:
HERMANN RÓBERT, LIGETI DÁVID

A kötet szerzői

BALÁZS ESZTER
IFJ. BERTÉNYI IVÁN
GÉRA ELEONÓRA
HATOS PÁL

KATONA CSABA
KERÉNYI ÉVA
KOVÁCS DÁVID
MARUZSA ZOLTÁN

RÉVÉSZ TAMÁS
SCHEER, TAMARA
SZARKA LÁSZLÓ

© Szerzők, 2019

© Országgyűlés Hivatala, 2019

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

www.orszaghazkonyvkiado.hu

A kiadásért felel: Such György

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.

Igazgató: Bellavics István

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Pelyach István

A német nyelvű tanulmányt fordította Ligeti Dávid

Szöveggondozó, korrektor, névmutató: Széll Szilvia

Műszaki szerkesztő, tördelő: Fodor Gábor

Borítóterv: Szigligeti Mária

Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya

A borítón Müllner János felvételének részlete látható: *Gyűlés a háború ellen, a békéért a Parlament előtt, 1918. október 27.* (Magyar Nemzeti Múzeum, Fotótár)

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

magyar
nyomda termék
NYOMDA- ÉS PÁPÍRPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978-615-5948-16-9

ISSN 2046-4876

TARTALOM

- 9 Maruzsa Zoltán: GRÓF TISZA ISTVÁN UTOLSÓ HÓNAPJA: POLITIKAI TERVEK, KONCEPCIÓK
- 35 Ifj. Bertényi Iván: „HA NEM ÖLIK MEG TISZA ISTVÁNT, AKKOR TRIANON SEM KÖVETKEZHETETT VOLNA BE.” MEGMENTHETTE VOLNA TISZA MAGYARORSZÁGOT?
- 77 Hatos Pál: „LEGYEN BÉKE MÁR / LEGYEN VÉGE MÁR!” A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY RADIKALIZÁLÓDÁSA 1918 ŐSZÉN
- 95 Révész Tamás: TÖRDÖFÉS? AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADSEREGÉNEK FELBOMLÁSA 1918 ŐSZÉN
- 115 Katona Csaba: „MILLIÓK SORSA TÖRIK DERÉKON.” AZ ÖSSZEOMLÁS NAPLÓK ÉS EMLÉKIRATOK TÜKRÉBEN
- 135 Szarka László: „MAGYAROK ÉS NEM-MAGYAROK”. ÖSSZEFOGÁS HELYETT ÖSSZEOMLÁS
Tisza István befejezetlen nemzetiségpolitikai fordulata
- 161 Tamara Scheer: „EZT CSAK EGY NYOMDAHIBÁNAK TARTHATOM [...]” TISZA ISTVÁN ÉS A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI KIVÉTELES ÁLLAPOT
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ FOLYAMÁN
- 183 Kovács Dávid: VISSZHANGTALAN PRÓFÉCIA VAGY UTÓLAGOS BÖLCSESSÉG?
Jászi Oszkár nézetei a Habsburg-monarchia felbomlásáról

201	Géra Eleonóra: „AZ OTTHON HŐSNŐI” AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ BUDAPESTJÉN
225	Balázs Eszter: „MAGYAR NYÁR 1918” Háború, bűnbakkeresés, gyász és megújulás az irodalmi lapokban
257	Kerényi Éva: 1918 – AZ UTOLSÓ MAGYAR NYÁR
269	A KÖTET SZERZŐI
274	NÉVMUTATÓ

Maruzsa Zoltán

GRÓF TISZA ISTVÁN UTOLSÓ HÓNAPJA: POLITIKAI TERVEK, KONCEPCIÓK

Benczúr Gyula: Tisza István. 1915, vászon
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok)

Ha a történelem iránt érdeklődő átlagos magyar olvasót megkérdezzük, hogy mit tud gróf Tisza István életének utolsó egy hónapjáról, akkor jó eséllyel fel fogja idézni az államférfi nevezetes október 17-i beszédének azt a részletét, miszerint ezt a háborút elvesztettük, illetve tudni fog október 31-i meggyilkolásáról. Mindkét esemény megtörtént, de korántsem írja le az egykori miniszterelnök politikai terveit, koncepcióit, amelyeket már a háború lezárása utáni Magyarország bel- és külpolitikájával kapcsolatosan fogalmazott meg. A Tisza-gyilkosság centenáriuma elhangzott előadásom írott változatában ezért erre az utolsó egy hónapra fogok koncentrálni. Az előadás bizonyos értelemben hiánypótló, hiszen bár gróf Tisza István politikusi életpályájával kapcsolatosan több monográfia is napvilágot látott,¹ és számos tanulmány foglalkozott személyével, érdekes módon a rendelkezésre álló szakirodalom igen keveset foglalkozik bel- és külpolitikai elképzeléseinek a világháború alatti, és különösen az élete utolsó néhány hetében bekövetkező változásával. Ez az érdektelenség semmi esetre sem indokolt, hiszen jól tudjuk, hogy mekkora vita dúl a hazai történettudományban (és alkalomadtán a politikában is) az „őszirózsás forradalmat” követő időszak politikai teljesítményének megítéléséről, az akkor elkövetett hibákról vagy sikerekről, amelyek gyökerei azonban ott rejtőznek az október 31-ét megelőző hónapokban. Különösen igaz ez a magyar külpolitikára – már amennyiben létezett ilyen –, amelynek a katonai vereség utáni teljesítménye semmiképpen sem nevezhető sikertörténetnek, hiszen az eseménysor végén a magyarságra nézve tragikus következményekkel járó trianoni békeszerződés áll. Az első világháborúban elszenvedett katonai vereséget természetesen Tisza István sem változtathatta meg, nem érdektelen azonban annak vizsgálata, hogy hogyan látta a háború utolsó hónapjában a magyarság nemzetközi mozgásterét, milyen bel- és külpolitikai lehetőségeket vázolt fel az ellenzékben lévő, mégis legerősebb parlamenti párt vezetőjeként a politikai elit számára.

¹ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István*. Budapest, 1985. VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 2001. TÖKÉCZKI László: *Tisza István eszméi, politikai arca*. Budapest, 2000.

Tisza István 1913. június 10-én került másodszor is Magyarország miniszterelnöki székébe. Mivel pártja, a Nemzeti Munkapárt 1910 óta abszolút többséggel rendelkezett a képviselőházban, a kormányzás feltételei kedvezőek voltak, 1914. július 28-án azonban kitört az első világháború, ezért Tisza minden figyelmét a belső nyugalom fenntartására és a katonai képességek maximalizálására fordította, kemény kézzel kormányozva Magyarországot. Politikája meglepően sokáig eredményesnek bizonyult, a háború elhúzódása és a nehézségek fokozódása azonban az ő tekintélyét is megtépázták, az antant államaiban pedig úgy tekintettek rá, mint a Monarchia erős emberére, aki egyúttal a központi hatalmak háborús ellenállásának egyik oszlopa. Nem véletlen tehát, hogy a Ferenc József halála után jelentős ambíciókkal trónra lépett IV. Károly király már 1917 februárjában mást szeretett volna a magyar miniszterelnöki székben látni.² Mivel az uralkodó belső reformokra – így különösen a választójog bővítésére – vonatkozó elképzeléseivel Tisza sem azonosult, néhány hónapos manőverezést követően – a király erőteljes nyomására – 1917. május 23-án benyújtotta lemondását. Miniszterelnökként először Esterházy Móric gróf, majd Wekerle Sándor követte hivatalában, aki akkor már harmadszor került a miniszterelnöki székbe.

A képviselőházban a politikai viták tárgyát igen ritkán képező katonai erőfeszítések mindennapos munkáján túl a Wekerle-kormány programjának sarkalatos pontja a választójog széles körű, gyökeres reformja volt, melynek kapcsán 1918 nyaráig zajlott a vita a Parlamenten kívül és belül, alapvetően megmérgezve a pártok közötti viszonyokat. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1918. évi XVII. törvény alapján 2 715 000 (Vázsonyi eredeti javaslata szerint pedig 3 855 000) lett volna a választók száma, szemben az 1913. évi XIV. törvény (a Lukács–Tisza-féle választójogi törvény) 1 627 000 választójával. A választójogi kérdések napirendre tűzése – amit Tisza következetesen ellenzett – a radikálisabb ellenzék malmára hajtotta a vizet, a kérdés képviselőházi vitája ugyanis lehetővé tette számukra az általános választójog követelésének napirenden tartását. Ha mérleget kellene vonnunk a Tisza lemondását követő másfél éves időszakról, akkor megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi kormány működését minden területen az akcióképtelenség jellemezte. Az uralkodó azt a célját, hogy Tisza elmozdításával és a választójog kiterjesztésével stabilizálja a magyar-

² BARABÁSI KUN József – ILLÉS Gábor – MARUZSA Zoltán: *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*. 6. kötet. Budapest, 2011, 383–384.

országi viszonyokat, nem érte el, sőt: az élelmezési és a katonai állapotok miatt már 1917 elején is feszült helyzetet sikerült a sorozatos kormányváltásokkal és parlamenti vitákkal tovább rontani. 1918 őszére, az augusztus 8-i német vereséget követően nyilvánvalóvá vált, hogy nem sikerülhet a francia–brit haderő megtörése még az amerikai csapatok megérkezése előtt. Az antant a többi hadszíntéren is megindította általános támadását, mégpedig először a Balkánon: a szeptember 15-én kezdődött támadásra a macedóniai bolgár arcvonal néhány nap alatt összeomlott, Bulgária szeptember 26-án már fegyverszünetet kért. Bulgária kiválása Törökországot is magával rántotta: a palesztinai török arcvonal áttörése után végül október 18-án Törökország is követte Bulgária példáját.

Bulgária összeomlásával egyidejűleg folyt le Tisza utolsó politikai küldetése, tizenhárom napos (szeptember 13–25.) délszláv útja. Erről és az ezzel kapcsolatos lényeges mozzanatokról részletesen beszámol a Tisza mellé beosztott katonai kísérő, Nádasdy Béla akkori vezérkari alezredes.³ A rendelkezésünkre álló adatok értelmében Tisza délszláv útja minden valószínűség szerint a királynak a délszláv kérdés mielőbbi megoldására irányuló törekvésével függött össze. Célja az volt, hogy a többségi párt vezére a délszláv kérdést a helyszínen tanulmányozza, lehetőleg széles körű megbeszélések nyomán személyesen tájékozódjon a politikai hangulatról, hogy közvetlen tapasztalatai meggyőzzék az ún. „szubdualisztikus-nagyhorvát” megoldás helyességéről. E szerint a Monarchia összes délszláv országait (Horvát-Szlavónországok, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina) a magyar Szent Korona alatt külön autonóm testben kellene egyesíteni, amely Magyarországhoz lényegileg hasonló viszonyban állana, mint az 1868. évi XXX. törvény szerint Horvát-Szlavónországok.⁴ Ezzel a király által helyezett megoldási tervvel szemben Wekerle miniszterelnök, csakúgy, mint Tisza és Apponyi, hallani sem akart Horvátország ilyen megnagyobbításáról, és Bosznia-Hercegovinát csak külön országgént, mint „corpus separatumot”, azaz a horvát-szlavón komplexumtól „különálló testet” akarták a magyar állammal kapcsolatba hozni. Az a tény, hogy Tisza délszláv útjának tapasztalatai után is ehhez az utóbbi megoldási módhoz ragaszkodott, kitűnik József főherceg 1918. szeptember 29-i feljegyzéséből. Eszerint a király reichenau kastélyának előszobájában kihallgatása előtt Tiszá-

³ NÁDASDY Béla: *Az utolsó kísérlet, 1918. Tisza István gróf utolsó politikai missziója*. Budapest, 1938. VERMES: I. m. 457–463.

⁴ Eduard Ritter von STEINITZ: *Erinnerungen an Franz Joseph I. Kaiser von Österreich, apostolischer König von Ungarn*. Berlin, 1931, 339–353. Graf Stephan BURIÁN: *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege*. Berlin, 1923, 293–294. GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918*. I–II. kötet. Budapest, 1992 (reprint), II. 372–375.

val beszélgetve kitűnt, hogy a délszláv kérdésben egy nézetben vannak, miszerint „Dalmácia Horvátországhoz csatolandó, Bosznia-Hercegovina tág autonómiával Szent István koronájának egy országa legyen”.⁵ Ismerve Tiszának a magyar–horvát állami egységhez való ragaszkodását, egész természetesnek kell mondanunk a tájékozódó út csúcspontját jelentő, elhíresült szeptember 21-i szarajevói jelenetet, amikor Tisza az előző napon neki átnyújtott „délszláv nyilatkozat” aláíróinak nála megjelent küldöttségét – a dualizmus és a magyar–horvát állami közösség „megmozdíthatatlan határait” hivatkozva – „alapos és megfelelő goromba kitanításban” részesítette. Az, hogy helyes volt-e ez a tárgyalási stratégia, kétséges, de az bizonyos, hogy Tisza a helyzet komolysága ellenére is fontosnak érezte, hogy erőt demonstráljon a délszláv egyesülési törekvésekkel szemben.⁶

A hadi szempontból végzetes szeptember végén mutatkozó belső állapotokról Andrássey a következő élethű képet festi:

„A programját megvalósítani képtelen, felülről elejtett, belsőleg megosztott, Tiszának – az ellenfélnek – befolyása alatt álló kisebbségi Wekerle-kormány vezeti az ügyeket. A szociáldemokrácia csak a legtúlzóbb radikális párttal van összeköttetésben [...]. A választójog platformját mindinkább a pacifista, antimilitarista platform szorítja háttérbe. A defetizmus rohamosan terjed. A züllő kormányhatalom széles kapukat nyit az agitációnak, mely a hadsereg tartalékformációit kezdi megmételyezni. A flottánál és a szárazföldi hadseregnél az engedetlenség napirenden van. [...] A perifériák anarchiáját fokozza a központ anarchiája. A pártharcok, az ambíciók mérkőzése, azoknak előre törtetése, akik azt hiszik, hogy egyedül ők bírják a nemzetet megmenteni [...] még jobban felzaklatják a kedélyeket. [...] Nagy a veszély, hogy a békekötés előtt összeomlik a belső front, és az ellenség kegyelmére leszünk kiszolgáltatva.”⁷

⁵ JÓZSEF főherceg: *A világháború, amilyennek én láttam*. I–VII. kötet. Budapest, 1926–1934. VII. 388. Ez a feljegyzés azért becses, mert Tisza a nyilvánosság előtt már nem nyilatkozhatott a bosnyák-, illetve horvátkérdésben elfoglalt álláspontjáról, a szeme előtt lebegő megoldási módokról.

⁶ „Tisza ott állt nagy igazságával. De a Monarchia, amelynek igazságát hozta ide le, már nem volt sehol. Ez a birodalom hagyta őt el s nem Sola és követérsai. Nem operett jelenet volt ez, hanem a szomorú játék közelgő vége.” HEGEDÜS Lóránt: *Két Andrássey és két Tisza*. [Budapest, 1937], 358. A Tiszának szeptember 20-án átadott „délszláv nyilatkozat” hiteles teljes szövegét és a szeptember 21-i, drámai hatású „szarajevói jelenet” hű leírását megtaláljuk: NÁDASDY: *I. m.* 167–171. és 190–192.

⁷ Gróf ANDRÁSSY Gyula: *Diplomácia és világháború*. Budapest, [1920], 187–188. Ezen időszak egyre terjedő forradalmi hangulatáról lásd KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen. Első kötet: Harcom a békéért*. [Bécs] 1923, 360–366. Ludwig WINDISCHGRAETZ: *Vom roten zum schwarzen*

Ehhez még hozzátehetjük a helyzetkép teljessége végett, hogy a bolgár hírek riasztó hatása alatt Wekerle szeptember 28-án megnyugtató nyilatkozatot tett a sajtóban, hangsúlyozva, hogy meg kell teremteni az egységes belső politikát az országban.⁸ Hasonlóképpen járt el Tisza, amikor szeptember 30-án a munkapárti körben hangoztatta, hogy „most mindenekelőtt az a legfontosabb feladat, hogy minden becsületes magyar ember összefogjon, és hogy erős katonai front mellett erős politikai front is létesüljön”.⁹

Október elején tárgyalások indultak Budapesten és Bécsben a magyar politikai pártok egyesülése vagy legalábbis együttműködése érdekében, és újra felmerült a koncentrációs kabinet terve. Ezek a tárgyalások és az ezekkel kapcsolatos királyi kihallgatások azonban egyelőre nem jártak eredménnyel. A koncentráció egyik legfőbb akadálya Károlyi Mihály vonakodása volt, aki maga kívánt miniszterelnök lenni, és így „nem akart más kabinetbe belépni, mint – a magáéba”.¹⁰ Ezen meddő tárgyalások után nem maradt más hátra, mint az, hogy a király nem fogadta el a Wekerle-kormányt október 11-én beadott újabb lemondását, hanem a lemondott kormányt bízta meg az ügyek továbbvitelével.¹¹ Az azonban nyilvánvaló volt, hogy a Wekerle-kormány csak átmeneti megoldás az ügyek vitelére.

Volt azonban ezeknek a válságos október eleji napoknak egy örömdetes, politikailag potenciálisan nagy jelentőségű eredménye és eseménye: Tisza tizenöt évi majdnem állandó viszály után teljesen megbékélt ifjúkori barátjával, Andrássy Gyulával. Ennek a megbékélési csodának¹² kétségtelen eleme, hogy Tisza volt az, aki október 10-i levelében¹³ felkérte Buriánt a külügyminiszerségről való lemondásra, a helyébe pedig Andrássy kinevezését ajánlotta a királynak, ami azután két hét múlva be is következett.

Összességében a kaotikus magyar belpolitikai helyzetnél még vigasztalanabb volt a szomszédos Ausztriáé, amely különösen október óta roha-

Prinzen. Mein Kampf gegen das K. U. K. System. Berlin–Wien, 1920, 278. Hiába kéri szeptember 29-i reichenau-i kihallgatásán József főherceg a királyt, nem történik semmi érélyes lépés az összeomlásra vezető forradalmi aknamunka ellen. JÓZSEF főherceg: *I. m.* VII. 387.

⁸ *Az új berendezkedés Ausztriában.* Budapesti Hírlap, 1918. szeptember 29. 1–3.

⁹ *Koncentráció. Tisza István politikai nyilatkozata.* Budapesti Hírlap, 1918. október 1. 2.

¹⁰ SZTERÉNYI József: *Régmúlt idők emlékei. Politikai feljegyzések.* Budapest, 1925, 131. Az itt érintett koncentrációs tárgyalásokról és a koncentrációs kabinet újabb tervéről lásd ANDRÁSSY: *I. m.* 189–197. KÁROLYI: *I. m.* 405–415. *Károlyi és a csehek.* Budapesti Hírlap, 1918. október 2. 1–2.

¹¹ *Képviselőházi Napló,* 1910/XLI. 273.

¹² Tisza és Andrássy kibéküléséről, amelyet a király is alig akart elhinni és csodának nevezett, lásd ANDRÁSSY: *I. m.* 197. és 201. WINDISCHGRAETZ: *I. m.* 284. és SZTERÉNYI: *I. m.* 125–127.

¹³ *Gróf Tisza István összes munkái.* I–VI. kötet. Budapest, 1937. VI. 363–364. Nr. 2039.

mosan haladt a teljes nemzetiségi felbomlás felé.¹⁴ Ennek a bomlási folyamatnak a meggátlására jelent meg október 17-én az október 16-án kelt császári manifesztum, amelyben az uralkodó kijelentette, hogy Ausztria szövetségi állammá alakul át, és hogy „ez az új alakulat, mely a magyar Szent Korona országainak integritását semmi tekintetben nem érinti, minden nemzeti külön államnak biztosítja önállóságát”.¹⁵ A manifesztum a célját nem érte el, a csehek és a délszlávok a manifesztumról minden tárgyalást visszautasítottak. Még az ausztriai birodalmi tanács 1911-ben megválasztott német nyelvű képviselőinek október 21-én megalakított ideiglenes nemzetgyűlése is csak részben követte a manifesztum szellemiségét, a céljaként kitűzött „önálló német-ausztriai állam” akár a Monarchiából elsőként kiváló – nemzetiségi alapon szerveződő – államnak is tekinthető. A dokumentum ugyanakkor legalizálta a nemzeti tanácsok szervezését, melyek felállítása nem késleltette, hanem ellenkezőleg, felgyorsította a dezintegrációs folyamatokat. Bomlasztó hatását csak súlyosbította és a harc téren küzdő csapatok körében a legnagyobb zavart keltette az az október 17-én kiadott hadsereg- és hajóhadparancs, amely tudatta a haderővel, hogy Ausztria valamennyi népei, kívánságuknak megfelelően, nemzeti államokká alakulnak, és szövetséges államban egyesülnek.¹⁶

Az általa rendkívül veszélyesnek értékelt helyzetben Tisza a pártpolitikai szempontokat félretéve cselekedett: a Nemzeti Munkapárt 1918. október 16-i értekezletén indítványára egyhangúlag hozott elvi határozatában kimondta a kooperációra, sőt fúzióra való készségét mindazokkal a politikai pártokkal, amelyek erre bizonyos előfeltételek mellett hajlandók.

Az összefogásról, ami gyakorlatilag egy koalíciós kormány felállítását jelentette, október 22-i beszédében így nyilatkozott:

¹⁴ Ezt az osztrák bomlási folyamatot megdöbbentően mutatja az a többnapos nagy vita, amely Hussarek miniszterelnök október 1-jén elmondott képviselőházi beszédéhez fűződött, amelyben bejelentette Ausztriának a nemzetiségi autonómia jegyében szükséges mielőbbi átalakítását. Edmund von GLAISE-HORSTENAU: *Die Katastrophe: die Zertrümmerung Österreich–Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten*. Zürich–Leipzig–Wien, 1929, 288–290.

¹⁵ Dr. LAJOS Iván: *IV. Károly élete és politikája*. [Budapest, 1935], 432–443. Heinrich LAMMASCH: *Seine Aufzeichnungen, sein Wirken und seine Politik*. Wien–Leipzig, 1922, 154–185. Ausztria bukása persze a vele legszorosabb kapcsolatban álló Magyarországot is magával rántotta. Azt, hogy a Wilson-féle pontoknak, ezeknek az október 4-i békeajánlatban történt elfogadása és az ezen békeajánlattal kapcsolatos császári manifesztum mennyire felbátorította a magyarországi románoknál és szlovákoknál a magyar állam területi épsége és egysége elleni törekvéseket, világosan mutatja a román Vajda Sándor és a szlovák Juriga Nándor felszólalása a képviselőház október 18-i és 19-i ülésén. *Képviselőházi Napló*, 1910/XLI., 314–318. és 345–357. Érdekes módon Ausztriában ugyan ilyen bomlasztó hatásúnak tekintették Tisza István október 17-i beszédét, melyben beismerte, hogy a „háborút elvesztettük”.

¹⁶ JÓZSEF főherceg: *I. m.* VII. 479. BURIÁN: *I. m.* 302.

„[...] meg kell tennünk minden lehető, hogy mi, magyar emberek a nemzet kockán forgó nagy életérdekeinek védelmében megértsük egymást és vállvetett munkát fejthessünk ki. Én melegen óhajtanám azt, hogy ez a vállvetett munka a kormányzásban való együttes részvételben is jusson kifejezésre. Fájdalom, ennek ma elháríthatatlannak látszó akadályait látom a közéletnek olyan becses tényezőivel szemben, akikkel való teljes közreműködésre a mai viszonyok között az ország érdekében a legnagyobb súlyt fektetem. [...] Ha el tudjuk hárítani ezeket az akadályokat, annál jobb; ha nem tudjuk elhárítani, hát igyekezzünk kooperálni ki-ki a maga külön álláspontjáról az ország érdekeinek együttes megvédésében, s egyesüljenek legalább azok, akikre nézve ez az akadály fenn nem áll, hogy legalább azt tegyük lehetővé, hogy a magyar kormány háta megett a magyar képviselőháznak lehetőleg nagy többsége álljon, hogy a magyar kormány azzal a súllyal léphessen fel minden tényezővel szemben, amely súlyt semmi más, csak az adhat meg egy kormánynak, hogyha a képviselőház többségének támogatására számíthat.”¹⁷

Mondhatnánk persze, hogy ez pusztán egy szép gondolat, de egy forradalom küszöbén egy feszültségtől terhes országban nem szokás összefogni, Tisza azonban hitt ennek a lehetőségében, mert így folytatta:

„Ha valaki ma végignézi ennek a képviselőháznak az ábrázatán, konstatálhatja azt, hogy a háznak legkevesebb kilenc-tizedrésze a helyzet komolyságához, veszélyességéhez és az azzal kapcsolatos nagy felelősséghez és nagy kötelességekhez méltó módon viselkedik. Nekünk, akik át vagyunk hatva az ország veszélyes helyzetéből folyó felelősségünktől és kötelességeinktől, ezeket a kötelességeket teljesítenünk is kell, és engedelmet kérek, ha akadna egy kisdud csoport, amely anarchia színterévé akarná tenni a képviselőházat, az kell, hogy minden becsületes magyar embert szemben találjon.”¹⁸

A többi párttal folytatott tárgyalások eredményéről Tisza a Munkapártnak október 22-én este, az ülés után tartott utolsó értekezletén számolt be. Előadta, hogy érintkezésbe lépett a többi politikai párttal az együttműködés és az esetleges egyesülés ügyében, a Károlyi-párt kivételével. Az Apponyi–Andrássy-féle csoport, a Bizony-féle Függetlenségi Párt, a Kisgazdapárt és a Demokraták képviselői hangsúlyozták ugyan, hogy lehetőleg közreműködnek a háborúval és a béke megkötésével kapcsolatos nagy nemzeti érdekek védelmében, de az egyesülést nem tartják lehetségesnek.

¹⁷ *Képviselőházi Napló*, 1910/XLI. 951.

¹⁸ Uo. 953.

Ily viszonyok között a szorosabb kapcsolat lehetősége csak a Munkapárt és a 48-as Alkotmánypárt között merült fel. Tisza ezen esetben is nagyvonalú lépést tett: a parlamenti többséget birtokló Munkapárt értekezletén elhatározták a pártnak a Wekerle-féle 48-as alkotmánypártba való beolvasását.

Tisza István tehát 1918. október 22-én megszűnt a többségi ellenzék vezére lenni, lépésével világossá tette, hogy nem csak beszél a nemzeti egységkormány létrehozásáról. A Munkapárt tagjaival immár kellő többség állt a Wekerle-kormány mögött, ami megváltoztatta az erőviszonyokat, a képviselőház október 23-i ülésének szünetében ennek hatása alatt a miniszterelnöki szobában a pártvezérek értekezletet tartottak,¹⁹ amelyen elhatározták, hogy nemzeti koncentrációt alakítanak valamennyi párt bevonásával, a következő három programpontra: 1. megalkotják az általános, egyenlő, titkos választójogot, 2. biztosítják Magyarország területi épségét és 3. teljes függetlenségét. Tisza ez alkalommal is engedett, hozzájárult ahhoz, hogy az alakítandó koalíciós kormánynak Károlyi is tagja legyen, de a leghatározottabban ellenezte egy önálló Károlyi-kormány alakulását – ezzel nyilvánvaló célja volt, hogy Károlyit pacifikálja és egy nagykoalíciós kormányban minél inkább ellenőrzés alatt tartsa. Kijelentette, hogy az adott viszonyok között elfogadja a három programpontra, és hozzájárul az általános választójog megalkotásához, mert az országot imminens²⁰ veszélyben látja, és meghozza ezt az áldozatot abban a reményben, hogy ezzel az országnak szolgálatot tesz. A pártvezérek ezen értekezlete után jelentette be Wekerle – a fentebb említett módon – a kormány ismételt lemondását, melyet így indokolt:

„Óráról-óra – mondta – súlyosabb viszonyok nehezednek reánk. Csakis az összes nemzeti erők egyesítése által leszünk képesek e nehéz viszonyok között elhárítani azokat a bajokat, amelyek fenyegetnek, és megvalósítani azokat a nagy célokat, amelyeket országunk integritásának és egységének megóvása érdekében okvetlenül kell, hogy megvalósuljanak. Ilyen körülmények között holnap Őfelsége elé szándékozom járulni annak kijelentésével, hogy az adott viszonyok között nem tartom magamat alkalmasnak az ügyek továbbvitelére; hanem azt a tanácsot fogom adni és azt fogom javasolni: igyekezzék Őfelsége olyan új kormányt létrehozni, amely a Ház minden egyes pártjának

¹⁹ *A kormány lemond.* Az Újság, 1918. október 24. 2. ANDRÁSSY: I. m. 202.; KÁROLYI: I. m. 444–446.

²⁰ Közvetlenül fenyegető.

közreműködésével alakul meg, sőt magában foglalja esetleg azokat a Ház körén kívül álló nemzeti erőket is, amelyek itt még képviselve nincsenek.”²¹

Tisza a szóban forgó október 23-i ülés végén a folyosón párthíveinek a nagy jelentőségű választójogi fordulat indokolásaként tartott rövid beszédét.²²

„Az ülés végén Tisza István gróftól hatalmas táborban vették körül a folyosón párthívei. Oly hosszasan és lelkesen ünnepelték, hogy alig juthatott szóhoz. Egyszer csak mégis megszólalhatott. Ezeket mondotta: »Az adott viszonyok között, főleg a horvát események miatt, meg kellett történnie, ami történt. Egy cél lehet csak: lehetővé tenni az összes nemzeti erők egyesítését. Hogy ez eddig nem jöhetett létre, annak csak egy oka volt: a választójog. Ma láz-beteg a nemzet, rá kellett szánnom magamat erre az áldozatra, a választójog széleskörű kiterjesztésére. Egy választójogi platformban állapodtak meg. Mint mindig, most is végzetesnek tartom ezt a lépést. De van egy áramlat, amely Károlyiék és a radikálisok kezébe akarja juttatni a hatalmat. Ezzel az áramlattal szemben szükséges az összes nemzeti erők koncentrációja. Ez talán eredményre fog vezetni. (Kálmán Gusztáv közbeszól: Nem hiszem!) Ha nem, akkor jöjjön, aminek jönnie kell! Egyre kérlek még benneteket és az összes volt munkapártiakat, jöjjetek el holnap délelőtt 11 órakor a régi pártkörbe, ott megbeszéljük a további teendőket.« Szavait harsány éljen-zéssel fogadták. Perceken át az »éljen Tisza!« szavakat hangoztatták vissza a parlament folyosói.”²³

Az október 23-i remények azonban hamar semmivé foszlottak: sem a „nemzeti koncentráció”, sem pedig a többségi párt nélküli „baloldali koncentráció” (Andrássy vagy Apponyi vezetésével) nem jött létre.²⁴ A megbeszéltek ellenére Károlyi és hívei október 23-án éjjel elhatározták, hogy – az Ausztriában már megalakult nemzeti tanácsok példájára – Magyar Nemzeti Tanácsot alakítanak. A Nemzeti Tanács október 26-án megjelent kiáltványában a magyar nemzet ellenkormányának nyilvánítja magát, és az egész országot csatlakozásra szólítja fel.²⁵ A kormányválság így holtpontra jutott, mert a pártvezérek október 23-i megállapodása ellenére

²¹ *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei, I. m. VI. 960.*

²² *A kormány lemond.* Az Újság, 1918. október 24. 2–3.

²³ *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei, I. m. VI. 961.*

²⁴ Hadik kormánya „baloldali koncentrációs” kormány lett volna Károlyiék kizárásával. KÁROLYI: *I. m.* 499.

²⁵ *Uo.* 458–460. LUKACHICH Géza: *Magyarország megcsonkításának okai.* Budapest, [1932], 78–79.

Károlyi október 24-én az ő elnöklete alatt és az ő programja alapján akart kormányt alakítani, október 29-én pedig ezt az elképzelését úgy szűkítette le, hogy a tervezett kormányt már kizárólag a Nemzeti Tanácsban képviselt pártokból kívánta megalakítani.²⁶ Így sem az október 23-i pártvezéri megbeszélések, sem az október 24–26-i gödöllői királyi kihallgatások, sem József főhercegnek *homo regiusi* minőségben október 28-án Budapesten folytatott tárgyalásai nem vezettek eredményre.²⁷ Tisza a tárgyalások során is azt az álláspontot képviselte, hogy nagykoalíciós kormányt kell alakítani, akár Károlyi Mihály vezetésével. Amikor az ő esetleges miniszterelnöksége felmerült, azt nem vállalta, hiszen személyét sem a lakosság, sem az antant nem fogadta volna jól, és ezt Tisza pontosan tudta. A tárgyalások kudarcának okát Tisza világosan feltárta menyének írt október 26-i levelében:

„Wekerléék lemondtak, mert úgy állították fel a kérdést, hogy létrejöhet a nemzeti egyesülés, ha elejtjük választójogi álláspontunkat, másfelől az általános helyzet rosszabbodása s főleg az osztrák és horvát viszonyok mind szükségesebbnek tüntették fel, hogy a félig-meddig hazafias és tisztességes elemek egyesüljenek. Meghoztuk az áldozatot: kijelentettük, hogy a választójog sem szolgálhat akadályul, s most három nap óta a legcsúnyább marakodás folyik, és ilyen időkben gazdátlanul áll az ország. Károlyiék egyenesen bolsevik uralomra töreksenek, a nagy hazafiak pedig nem mernek nélkülök s ellenök vállalkozni. Eközben pusztul, züllik az is, amit talán még meg lehetett volna menteni. Igazán szégyenteljes és felháborító.”²⁸

Ebben a helyzetben a 48-as Alkotmánypárt 1918. október 28-án értekezletet tartott, amely Tisza utolsó közéleti szereplésének, utolsó politikai felszólalásának színhelye volt. Beszédében ezt mondta:

„A miniszterelnök kormánytevékenységének egyik jelentékeny érdeme az, hogy ezt az egyesülést lehetővé tette. Mindannyiunkra, akik itt egyesültünk, az a feladat vár, hogy segítségére jöjjünk a kibontakozásnak; megbízható támaszt alkossunk annak, aki ezt az országot anarchiától meg akarja menteni. Továbbá az, hogy lehetővé tegyük a kormánynak azt, hogy azon idő alatt is, amíg mint lemondott kormány viszi az ügyeket, az ország rendjét

²⁶ KÁROLYI: I. m. 446., 452. és 495–496.

²⁷ ANDRÁSSY: I. m. 202. és 207–214. SZTERÉNYI: I. m. 153. KÁROLYI: I. m. 455–484. JÓZSEF főherceg: I. m. VII. 542–548. és 552–554., 563–564.

²⁸ Gróf Tisza István összes munkái, I. m. VI. 379.

A magyar történelem egyik legradikálisabb változásait hozó időszaka minden bizonnyal az 1918 és 1921 között eltelt négy esztendő volt. Világháborús összeomlás, őszirozsás forradalom, Tanácsköztársaság, Trianon, s mindezek után lassú kibontakozás a már-már anarchisztikus állapotokból, az ország újrateremtése a megváltozott körülmények között. Olykor szinte megmagyarázhatatlan események sorjázta gyors egymásutánban, tervezhetetlenné téve a kor legtöbb emberének életét, mindennapjait.

Az Országgyűlés Hivatalának Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága a Magyar Történelmi Társulattal közösen arra vállalkozott, hogy a 100 éves évfordulóra való tekintettel négy egymást követő konferencián mutatja be a legújabb kutatási eredményekre alapozva a sorsfordító éveket. Így került sor 2018. október 31-én, Tisza István gróf halálának évfordulóján a Főrendiházi ülésteremben az első tudományos tanácskozásra. Az ezen elhangzott előadások arra keresték a választ, hogy milyen kiváltó okai voltak az 1918 nyarán, kora őszén bekövetkezett látványos, a történelmi Magyarország végét jelentő összeomlásnak, hogyan hatott ez a magyar társadalom különböző rétegeire s a politikai elitre.

A konferencia előadói Maruzsa Zoltán, Hatos Pál, Révész Tamás, Szarka László, Katona Csaba, Tamara Scheer, Kovács Dávid és ifj. Bertényi Iván voltak. Előadásaik szerkesztett változatát közöljük kötetünkben, kiegészítve Balázs Eszter, Géra Eleonóra és Kerényi Éva tanulmányaival. A konferencia fővédnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

